

ARTUKABAD KAZASININ YERLEŞİM VE NÜFUS YAPISI (1455 - 1600)

Ali Açıkkel*

Tekin Susam**

Özet

Bu makalede 1455-1600 döneminde Artukabad kazasında yerleşim ve nüfus yapısı, tapu-tahrir defterleri ve avarız defteri kayıtlarına dayalı olarak ele alındı. İlk olarak, Artukabad kazası yerleşim yapısı yerleşim yerlerinin sayılarındaki değişmeler, toponomi özellikleri, nefer (hane+mücerred) sayılarına göre köy ve nüfuslu mezraaların nüfus büyüklükleri, köylerin yükseltiye göre coğrafik dağılımı bakımlarından analitik olarak değerlendirildi. İkinci olarak, kazanın demografik durumu hane, mücerred ve nefer sayılarındaki değişmeler, dinî ayırım ve dönemin sosyo-ekonomik şartları çerçevesinde irdelenmeye çalışıldı.

Anahtar kelimeler: *Artukabad, Artova, Sulusaray, Yeşilyurt, Zile, Osmanlı Devleti,*

Abstract

Structure of Population and Settlement of Artukabad, 1455-1600

In this article, the settlement and population patterns in the district of Artukabad during the period of 1455-1600 have been taken up based on records in Tapu-tahrir registers and avarızhane register. Firstly, the settlement patterns of the district of Artukabad have been analytically examined in terms of changes in the numbers of settlement units, their toponymical characters, sizes of villages and populated mezraas according to their numbers of nefer (household and bachelor), geographical distribution of villages according to altitude. Secondly, the demographic structure of the district has been tried to be examined in the framework of changes in the numbers of household, bachelor and nefer, religious differentiation and socio-economical conditions of the period.

Key-words: *Artukabad, Artova, Sulusaray, Yeşilyurt, Zile, Ottoman Empire,*

1. Giriş

1398'de Osmanlı yönetimine girmiş olan Artukabad bölgesinde kaza-sancak-eyalet sistemine dayalı Osmanlı klasik taşra yönetim uygulamasının 1520'ye kadar kesin olarak yerleştirildiği görülmektedir. Osmanlılar döneminde Artukabad'ın idarî durumuna gelince, 1455 yılına ait tapu-tahrir defterinde bölge, "Nâhiye-i Artukabad"

* Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı. E-mail: acikel@gop.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr.. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Meslek Yüksekokulu Harita-Kadastro Programı öğretim üyesi. E-mail: tsusam@gop.edu.tr.

şeklinde Tokat Vilâyeti sınırları içinde gösterilmektedir¹. Aynı idarî tanımlama, 1485 yılı tapu-tahrir defterinde tekrarlanmıştır². 1520 yılında Artukabad, “kaza” statüsüne yükseltilecek Orta Anadolu’nun kuzeyinde yer alan Rum Eyaleti merkez sancağı Sivas’a bağlı beş kazadan biri olmuştur³. 1554 ve 1574 yıllarına ait tapu-tahrir defterlerine göre, Artukabad “kaza” olarak yine Sivas sancağına bağlı bulunmaktaydı⁴. Bu durum, 1520’den itibaren Artukabad kazasının coğrafi sınırlarının kesin olarak oturduğunu ortaya koymaktadır.

Türk fethini müteâkiben yoğun bir iskân faaliyetine maruz kalan Artukabad bölgesinde birçok yerleşim merkezi teşekkül etmiştir. Bu yerleşim yerleri günümüze kadar kesintisiz olarak Türk hakimiyeti altında kalmaları nedeniyle Anadolu’daki Türk kültürünün en eski ve en derin izlerini taşımaktadırlar. Bölgenin yerleşme ve nüfus yapısı hakkında yapılacak bir inceleme, gerek bölge tarihi gerekse Anadolu’daki Türk iskân tarihi açısından son derece önemli sonuçlar ortaya koyacaktır. Bu konuda, bugüne kadar görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir ilmi çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle, 15 ve 16. yüzyıllarda bölgenin yerleşim yapısı ve nüfus durumu, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

İncelememizin ana kaynakları, Artukabad kazasını da içine alan Sivas sancağının 1455-1574 dönemine ait dört mufassal *tapu-tahrir defteri* ve bir *avarız-hane defteri*dir. Bu defterlerden ilk üçü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defterleri tasnifi içinde 2 (1455 tarihli), 19 (1485 tarihli) ve 79 (1520 tarihli) numaralarıyla kayıtlıdır. Dördüncü defter, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi’nde 12 numarada kayıtlı olup 1574 tarihini taşımaktadır⁵. Avarızhane defteri ise 1600 senesine ait olup Osmanlı Arşivi’nde Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 15615 numara ile kayıtlıdır⁶. Bu defterlerin dışında İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan meskun yer kılavuzları, Tokat İl yıllıkları ile modern idarî ve topografya haritalarına müracaat edilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili modern araştırma eserlerden de istifade edilmiştir.

Aşağıdaki sayfalarda Artukabad bölgesinin tarihi coğrafyası ve tarihî demografisi tahrir defterlerinin sağladığı veriler ve bu iki bilim dalının metod ve teknikleri⁷ yardımı ile yeniden inşa edilecektir. İlk olarak yerleşim birimlerinin sayısı,

¹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) TD (Tapu Defteri) 2, 1, 364-425.

² BOA. TD 19, 247-278.

³ BOA. TD 79, 357-385. Ali Açık-el, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643)*, Basılmamış doktora tezi, Manchester Üniversitesi, İngiltere 1999, 54.

⁴ BOA. TD 287 (1554 yılı), 1 (fihrist); TKGM (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü). KKA (Kuyud-ı Kadime Arşivi). TD (Tapu Defteri) 12 (1574 yılı), 211b-245a; Açık-el, *a.g.t.*, 54.

⁵ Bu defterlerde Artukabad kazasına ait kayıtların sayfa numaraları şu şekildedir: BOA. TD 2, 364-425; BOA. TD 19, 247-278; BOA. TD 79, 357-385; TKGM. KKA. TD 12, 211b-245a.

⁶ BOA. MAD (Maliyeden Müdevver Defterleri) 15615, 10-11.

⁷ Bu metod ve teknikler için bkz., Alan R. H. Baker (ed.), *Progress in Historical Geography*, Newton Abbot 1972; T. H. Hollingsworth, *Historical Demography*, London 1969; Richard T.

Artukabad Kazası

toponomik özellikleri, nüfus büyüklükleri, yerleşim yerlerinin zaman içinde nüfus büyüklükleri ve coğrafik dağılımlarındaki değişimler üzerinde durulacaktır. Daha sonra bölgenin nüfus durumu hane, mücerred ve nefer sayılarındaki değişimler çerçevesinde ele alınacaktır.

2. Artukabad Kazasının Yerleşim Yapısı

Artukabad kazasının yerleşim özellikleri mufassal tahrir defterlerindeki bilgiler çerçevesinde ele alınacaktır. Bu defterler bölgedeki bütün yerleşim yerleri ile buralardaki ekonomi ve insan kaynaklarını tespit etmek amacıyla tutulmuştur. Bu nedenle yerleşim yerlerinin sayısı ve bunların barındırdıkları vergi nüfusuna dair kayıtların tamlığı ve doğruluğu konusunda az da olsa tereddütler olsa bile bu durum genel değerlendirmeleri etkileyecek düzeyde değildir.

2.1. Bölgenin Coğrafi ve Fizikî Karakterleri

16. asırda Artukabad kazası, bağlı bulunduğu Sivas sancağının kuzey doğusunda yer almaktaydı. Kuzeyde aynı sancağa tâbî Tokat ve Turhal kazaları, doğuda Zile kazası, güneyde Tokat kazasına bağlı Gelmuğat nahiyesi ve Bozok sancağı, batıda ise Zile kazası ve Bozok sancağı ile çevrili bulunmaktaydı. Bu tarihî coğrafya, günümüzde Tokat ilinin Artova, Sulusaray, Yeşilyurt ilçeleri ile Zile ilçesinin doğusunda kalan dar bir alanı kapsamaktadır. Artukabad adı ise Artova şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

Sınırları belirlenen bu tarihî coğrafyanın bugünkü fizikî özellikleri şöyle özetlenebilir. Yeşilirmak'ın önemli kollarından biri olan Çekerek Suyu bölgenin en önemli akarsuyudur. Bu çay, kuzeyden-güneye doğru gidildikçe yüksekliği artan sıra dağları parçalar ve derin vadiler oluşturur. Çekerek Vadisi, Çamlıbel Dağları'nın batısından başlayarak güney-batıya doğru dar bir şerit halinde uzanır. Vadi, Artukabad'da genişler ve bu havzada akarsuların oluşturduğu alüvyonlu düzlükler Artukabad Ovası'nı oluşturur. Bu ova bitkisel üretim açısından son derece önemlidir.

Vann, "History and Demography", *History and Theory*, Special no. 9 (1969), 64-78; Wolf Dieter Hutteroth, "Methods of Historical Geography-Examples from Southeastern Turkey, Syria and Irak", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresi, Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989 (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi), Ankara 1989, 487-99.

⁸ Genel olarak tahrir defterlerinin içeriği, tarih araştırmaları için eksiklikleri ve yetersizlikleri konusunda birkaç önemli çalışma için bkz. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1997, 15-26; Kemal Çiçek, *Tahrir Defterleri as A Source for History*, M. Phil thesis, University of Birmingham, Birmingham, 1989; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII, 429-441; Osman Gümüüşcü, "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihî Coğrafyası Bakımından Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III/3.Kısım, Ankara 2002, 1321-1338.

Çekerek havzasında rakım 900 metre civarındadır. Deveci ve Çamlıbel sıradağları Artukbad bölgesinin en yüksek kesimleridir⁹.

Bölge, çifte karakterli bir iklime sahiptir. Orta Karadeniz Bölgesi iklimi¹⁰ ile İç Anadolu iklimi arasında bir geçiş iklimi görülür. Yüksek kesimlerde ise iklim biraz daha sertleşir ve karasal iklim egemen olmaya başlar. Yağışlar Tokat ilinin diğer ilçelerinde olduğu gibi yılın bütün aylarına dağılmış bulunmaktadır. Tokat ilinde 10 yıllık yağış ortalamalarına göre yağış miktarı 485-500 mm. arasında değişmektedir. Artukbad'ın yağış ortalaması ise 422 mm. civarındadır. Ocak, Şubat, Mart, Nisan ve Mayıs ayları, yağışların en fazla olduğu aylardır¹¹.

Bölgenin bu yirminci asır topografik yapısı ve iklim durumu, büyük bir ihtimalle onbeş ve onaltıncı yüzyıllardaki Artukbad kazasının kine benzemektedir. Tapu-tahrir defterlerinde bu ihtimali destekleyen deliller bulunmaktadır. Örneğin, arpa, buğday, kendir, keten, meyva, sebze, bakla, mercimek ve nohud gibi ürünler Artukbad kazasının vergilendirilen ürünleriydi. Bu ürünler bölgede günümüzde de üretilmektedir. Yine çayır¹², kışlak ve yaylak¹³ alanların varlığı topografik ve iklim benzerliklerine delil olarak kabul edilmelidir. Bununla birlikte 17. asrın ilk yarısında Anadolu'da iklim değişikliklerinin meydana geldiği¹⁴ ve 20. asrın ilk yarısında ormanların büyük ölçüde tahrip edildiği bilinmektedir. Bu yüzden sonraki devirlerde bölgenin topografik özellikleri ve iklim durumu en azından bir miktar değişmiş olmalıdır.

2.2. Köy ve Köy-altı Yerleşim Yerleri

Tahrir defterleri “nefs”, “köy”, “mezraa”, “kışlak”, “yaylak” gibi birkaç tür yerleşim kategorileri kaydetmektedir. İlk olarak “nefs” terimi, “nefs-i Silisözü” şeklinde 1455 ve 1485 yılları tahrir defterlerinde nahiye merkezi olarak kullanılmıştır¹⁵. Köy, 15 ve 16. yüzyıllar Artukbad'ında en temel ve en yaygın yerleşme birimidir. Mezraa, kışlak ve yaylak ise genelde geçici ya da mevsimlik yerleşim birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezraa, daimi iskan merkezi olmayan, orijin olarak terkedilmiş köy veya

⁹ Tokat İl Yıllığı, 1998, 50; Yurt Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul 1982, 7068.

¹⁰ Karadeniz Bölgesi ikliminin genel karakteristikleri hakkında bkz., Cevat G. Gürsoy, “Samsun Gerisinde Karadeniz İntikal İklimi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/1-2 (1950), 113-29; Ahmet Nişancı, “Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler”, *Coğrafya Araştırmaları*, 1/1 (1989), 69-84.

¹¹ Tokat İl Yıllığı, 1973, 36-37; Yurt Ansiklopedisi, C. 9, 7071.

¹² Artukbad kazasındaki çayır kayıtları için bkz. KKA. TD 12, 212a, 213b, 214b, 216a, 217b, 218b, 220a, 222a, 224b, 230b.

¹³ Kazadaki kışlak ve yaylak kayıtları için bkz. BOA. TD 79, 367, 383; KKA. TD 12, 216b, 220b.

¹⁴ William Griswold, “Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia”, *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze*, eds., H. W. Lowry and D. Quataert, İstanbul 1993, 37-58.

¹⁵ BOA. TD 2, 419; BOA. TD 19, 257.

Artukabad Kazası

bir köyün yakınında o köyün sakinleri tarafından tarıma ve yerleşmeye açılmış yerdir¹⁶. Bununla birlikte az sayıda mezraanın tıpkı köyler gibi daimi surette nüfus barındırdıkları görülmektedir¹⁷. Bu mezraalara neden köy statüsü verilmediği hususunda tahrir defterlerinde herhangi bir bilgi bulunmaktadır. Yerleşme türünün üçüncüsü “kışlak”, konar-göçerlerin hayvanları ile birlikte yayladan inerek soğuk mevsimleri geçirdikleri, iklim bakımından elverişli yerdir. Bir diğer yerleşme tipi “yaylak” ise konar-göçerlerin hayvanları ile birlikte sıcak mevsimleri geçirdikleri yüksek düzlük alanlardır¹⁸.

Tablo 1, 1455-1600 yılları arasında Artukabad kazasındaki bütün yerleşim yeri tiplerine ait toplam rakamları vermektedir. Bundan sonra tablodaki rakamlar çerçevesinde köy ve mezraa sayılarındaki değişimleri ve bunların sebeplerini ele alacağız.

Tablo 1. Artukabad kazasında yerleşim yeri türleri ve sayıları (1455-1600)

Yerleşim türleri	Yıllar				
	1455	1485	1520	1574	1600
Köy sayısı	67	65	67	73	49
Mezraa sayısı	12	39	55	115	0
Kışlak sayısı	0	0	1	1	0
Yaylak sayısı	0	0	1	1	0
Toplam	79	102	124	190	49

1455'te Artukabad kazasında 67 köy, 12 mezraa olmak üzere toplam 79 adet yerleşim yeri bulunmaktadır. 1485 yılı tahrir defteri, kazada 65 köy, 39 mezraa olmak üzere toplam 102 yerleşim yeri kaydetmektedir. Bu rakamlardan, 1455-1485 döneminde köy sayısında biraz düşme, mezraa sayısında ise üç kattan ziyade bir artış gözlenmektedir. Bu gelişmeleri daha yakından incelemek gerekirse, ilk olarak köy sayısındaki gelişmeleri değerlendirelim. 1455 defterindeki köylerden ikisi (Ortaviran ve Çağcah) 1485'te hiç kaydedilmemiş, diğer iki köy (Aydoğdu ve Killik)¹⁹ mezraaya dönüşmüş, 1485'te iki yeni köy (Bahtlu ve Badamlu)²⁰ teşkil edilmiştir. İkinci olarak, mezraa sayısındaki artışın sebeplerine gelince; 1455'teki köylerden ikisi (Aydoğdu ve Killik) 1485'te mezraaya dönüşmüş, diğer eski üç mezraa (Bayatlu, Pirkavadı ve Receb)

¹⁶ Bu geçici yerleşim türü hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Necdet Tunçdilek, “Types of Rural Settlement and their Characteristics”, *Turkey Geographic and Social Perspectives* (Editörler: Peter Benedict, Erol Tümerkin ve Fatma Mansur), Leiden 1974, 60-61.

¹⁷ Artukabad kazasında nüfus barındıran mezraalara birkaç örnek: Salursaray köyüne bağlı Gelbulas, Ortaviran köyüne bağlı Kafırviranı, Seyyidömer köyüne bağlı Seydi mezraası (bkz. TKGMA. KKA. TD 12, 223a-b, 216b, 234b-235a)

¹⁸ Bu geçici yerleşim tipi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Tunçdilek, *a.g.m.*, 62-64.

¹⁹ Bkz. BOA. TD 19, 266.

²⁰ Bkz. BOA. TD 19, 254-255, 273.

hiç kaydedilmemiş, toplam yirmi sekiz adet yeni mezraa²¹ kayıtlara girmiştir.

Bölgenin 1520 yılına ait tahrir defterine göre, kazada 67 köy, 54 mezraa, 1 kışlak ve 1 yaylak olmak üzere toplam 124 adet yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu rakamları, 1485 yılına ait olanlarla karşılaştırdığımızda, yerleşim yerleri sayılarında önemli değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. İlk olarak, köy sayısı 65'ten 67'ye çıkmıştır. Bu gelişme, 1455'te olupta 1485 yılı defterinde kaydedilmeyen Ortaviran köyü ile 1455'te köy, 1485'te mezraa olarak görülen Aydoğdu ve Killik'in 1520'de tekrar köy, 1455 ve 1485'te köy olarak görülen Şeyhkızuk'un²² 1520'de mezraa olarak kaydedilmesi neticesinde olmuştur. İkinci olarak, mezraa sayısı 39'dan 55'e yükselmiştir. Bunun nedeni, Şeyhkızuk köyünün mezraaya dönüşmesi ve 15 adet yeni mezraanın²³ teşkil edilmiş olmasıdır. Son olarak, ilk defa 1520 yılı defterinde 1 kışlak ile 1 yaylak kaydı yer almıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, 1485'te 102 olan toplam yerleşim yeri sayısı, 1520'de 124'e ulaşmıştır.

1574'te Artukabad kazasında 73 köy, 115 mezraa, 1 kışlak ve 1 yaylak olmak üzere toplam 190 adet yerleşim yeri mevcuttur. Bu rakamları, 1520 yılına ait olanlarla karşılaştırdığımızda, yerleşim yerleri sayılarında önemli değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. İlk olarak, köy sayısı 67'den 73'e çıkmıştır. Bu gelişme, 1520 yılı defterindeki mezraalardan üçünün (İleminlü, Sivri ve Karkıncık)²⁴ 1574'te köy statüsü elde etmesi ve 3 yeni köyün (Alanyurd, Çecözü ve Dilküviranı)²⁵ ortaya çıkması neticesi olmuştur. İkinci olarak, mezraa sayısı 55'den 115'e yükselmiştir. Bunun nedeni, 1520'de kayıtlı mezraalardan dördünün ortadan kalkması²⁶, diğer üç mezraanın 1574'te köye dönüşmesi ve toplam 67 yeni mezraanın²⁷ teşkil edilmiş olmasıdır. Son

²¹ Bu mezraaların isimleri şunlardır: Arpacı, Bağsıyan, Boğazkesen, Cara, Çırdak, Çiftlik, Danişmendli, Gülbula, Hamzaköyü, İsimuğrudıvanı, Kagir, Kayıbükü, Kızılca, Kıcıköy, Kilisecik, Kullar, Kusuncukviranı, Mansur, Mevduhdıvanı, Mihmadbey, Nasır, Sivrikilisedıvanı, Sürünelüç, Tomabulak, Yabancı, Yahyaköy, Yenice, Yeniköydivanı (Bkz. BOA. TD 19, 266, 250, 251, 253, 258, 262, 263, 273, 274, 275, 277).

²² Bkz. BOA. TD 79, 362.

²³ Bu yeni mezraaların isimleri şunlardır: Çomak, Hallaç, İleminlü, Karabulak, Karkıncık, Koğanviranı, Kutluhacı, Maden, Merzifon, Salur, Sivri, Çubuk, Eskiköy, Usur ve Yenicekırık (Bkz. BOA, TD 79, 364, 371, 374, 377, 383, 384).

²⁴ KKA. TD 12, 224b-225a, 228a, 238b.

²⁵ KKA. TD 12, 223b, 28b.

²⁶ 1520'de görülen ancak 1574'te kaydedilmeyen mezraalar şunlardır: Çubuk, Eskiköy, Usur, Yenicekırık (Bkz. BOA, TD 79, 383, 384).

²⁷ Bu yeni mezraaların isimleri şunlardır: Alan, Alayund, Alıbağı, Ballukaya, Balu, Becak, Bozansameyanı, Bunat, Çağsak, Çakirekinliği, Çatalkaya, Çomakviranı, Çubukalanı, Pırpır, Davudalanı, Demürcülükviranı, Doklu, Dutlupınarı, Gelenlü, Güğüm, Gümüşdelik, Hacıköy, Hacıköy, Halilviranı, Artukyeri, Kayalucatavşanharmanı, Kayaharmanı, Kavakseküsü, Halkaviranı, Hisarcık, İlyasviranı, Kafirviranı, Karabali, Karakaya, Karbansarayalanı, Karluyurdu, Kavakalanı, Kırklar, Kızılöz, Kovancı, Kurdoğlanı, Kuruçay, Kuzkışla, Mansuralanı, Mekecek, Memlaha, Mihmadbey, Mihmadbey, Mancılık, Salur, Eskiköy, Oğuzözü, Öyük, Sarderesi, Sasi, Sönük, Sucuk, Şeyhkızık, Unsur, Üçviran, Virancık, Yabani,

Artukabad Kazası

olarak, ilk defa 1520 yılı defterinde yer alan 1 kışlak ile 1 yaylak kaydı, 1574'te muhafaza edilmiştir. Bütün bu gelişmeler sonucunda 1520'de 124 olan toplam yerleşim yeri sayısı, 1574'te 190'a ulaşmıştır.

1600 yılına ait avarızhâne defteri, sadece köy isimlerini sıralamaktadır. Bu nedenle diğer yerleşim yeri tiplerinin durumu hakkında bir şey söylemek imkansızdır. Avarızhane defterinde kayıtlı toplam köy sayısı 49'dur. 1574-1600 döneminde, köy sayısı 73'ten 49'a gerilemiştir. Bu köy isimlerinden 47'si daha önceki defterlerde kayıtlı olup, kalan 2'si (İbrahimhacı ve Kayacıkşaluru)²⁸ ise yeni köy adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda, adı geçen dönemde toplam (1574'te köy sayısı 73-47=) 26 köy ortadan kalkmış veya komşu kazalara bağlanmış olmalıdır. Bölgede yaşanan Celâli isyanları ve bunun sonucunda ortaya çıkan nüfus azalması dikkate alındığında, bu köylerin boşaltıldığı ihtimali güçlenmektedir²⁹.

2.2. Köy ve Köy-altı Yerleşim Yerlerinin Toponomisi

Yukarıda nicelik açısından değerlendirdiğimiz yerleşim merkezlerinin ne türden toponomik özellikler gösterdikleri konusunda tahrir defterleri önemli bilgiler sunmaktadır. Bu konuda ayrı bir makale çalışması yapmış olduğumuzdan burada kısa bir özet vermeyi uygun bulduk³⁰.

İlk olarak, yerleşim yeri adlarının morfolojik yapılarına bakıldığında, 1455-1600 döneminde toplam 200 yer adından 108'inin (ya da % 54'ü) bir, 87'sinin (ya da % 43,5'i) iki, geriye kalan 5 adın ise üç kelimedenden oluşan birleşik isimlerden meydana geldiği görülmektedir. Ortaya konan bu rakam ve yüzdelerden Artukabad bölgesinde yer adları seçilirken çoğunlukla bir, kısmen de iki kelimedenden oluşan birleşik isimlere öncelik verildiği anlaşılmaktadır.

İkinci olarak, yer adları içinde Türkçe adlar % 65, Arapça isimler % 15, Farsça kökenliler % 11, muhtemelen Rumca kökenli ancak Türkçe fonetiğe göre kaydedilmiş yer adları ise % 5,5'lik bir orana sahiptirler. Ayrıca kökenini tam olarak tespit edemediğimiz yaklaşık 7 kadar yer adı bulunmaktadır ki bütün yer adları içindeki oranı, sadece % 3,5'dir. Bu yer adlarının önemli bir kısmının Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden oluşmasında, Türkler'in X. asırdan itibaren Fars ve Arap kültürünün hakim olduğu coğrafyalara yönelerek kitleler hâlinde Müslüman olmaya başlamaları ve

Yanar, Yassıalan, Yassıviran, Yassıviran, Yuva (Bkz. KKA, TD 12, 426a, 228b, 220a, 232a, 218a, 216a-b, 217a, 219b, 236a-b, 237b, 245a, 244a-b, 231a, 232a, 213a-b, 229b, 212a, 240a, 224b, 233b, 225a, 238b)

²⁸ BOA. MAD 15615. 10-11.

²⁹ Artukabad kazasının da içinde bulunduğu Sivas sancağında 1596 sonrasında yaşanan Celâli isyanları hakkında bkz. BOA. MAD 15615, 2-4; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, 79; Açık, *a.g.t.*, 215-216.

³⁰ "Artukabad Kazası Yer Adları (1455-1600)" isimli makalemiz yayımlanmak üzere Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne gönderilmiştir.

İslam medeniyeti eksenine içine girmiş olmaları etkili olmuş görünmektedir. Muhtemel Rumca kökenli isimlerin ise kısmen muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.

Son olarak, kazadaki yer adları, Tablo 2’de yansıtıldığı üzere, toplam 11 ayrı kategori oluşturmaktadır. İlk bakışta her bir kategorideki yer adı adedi ve yüzdeleri arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu bakımdan yer adları içinde çevre ile ilgili olanlar 57 ad ve % 28,5’lik oranla birinci, insan adından kaynaklananlar 30 ad ve % 15’lik oranla ikinci, boy, oymak ve aşiret adlarına dayananlar 27 ad ve % 13,5’lik oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Kendi aralarında herhangi bir grup oluşturamayan isimleri içeren diğer yer adları kategorisinin oranı % 17,5 civarındadır. Diğer kategorilerdeki yer adlarının yüzdeleri ise % 1 ile % 6,5 arasında sıralanmaktadır.

Tablo 2. Artukabad Kazasında Yer Adlarının Kategorik Dağılımı

Yer adı kategorileri	Sayı	%
1. Çevre ile ilgili olanlar	57	28,5
2. İnsan adlarından kaynaklananlar	30	15
3. Boy, Oymak ve Aşiret adlarına dayananlar	27	13,5
4. Sıfat veya sıfat ve isim tamlamaları formunda olanlar	13	6,5
5. Bitkilerle ilgili olanlar	10	5
6. Din ile ilgili adlar	9	4,5
7. Hayvan adlarına dayananlar	7	3,5
8. Meslek adlarına dayananlar	5	2,5
9. Eşya adlarından kaynaklananlar	5	2,5
10. Barınma yeri ile ilgili adlar	2	1
11. Diğer yer adları	35	17,5
Toplam	200	100

Bu 11 ayrı kategoriye temelde 2 ana bölüm altında toplamak da mümkündür. Bunlar: a- Tabiat ve fizikî şartlarla ilgili adlar, b- İnsanlar ve topluluklarla ilgili adlar. Çevre ile ilgili olanlar, bitkilerle ilgili olanlar, hayvan adlarına dayananlar, sıfat veya sıfat ve isim tamlamaları formunda olan adlar birinci bölümde; insan adlarından kaynaklananlar, boy, oymak ve aşiret adlarına dayananlar, din ile ilgili adlar, meslek adlarına dayananlar, eşya adlarından kaynaklananlar ile barınma yeri ile ilgili adlar ikinci bölüm içinde mütalâa edilebilirler. Bu durumda, tabiat ve fizikî şartlarla ilgili adlar bölümündeki yer adlarının oranı % 43,5; insanlar ve topluluklarla ilgili adlar bölümündeki yer adlarının oranı % 39 olmaktadır. Bu iki oranın mukayesesi bizi tabiat ve fizikî şartlarla ilgili yer adlarının Artukabad bölgesinde daha ağır bastığı görüşüne götürmektedir.

2.3. Köy Yerleşim Yerlerinin Nüfus Büyüklükleri ve Coğrafi Dağılımı

Bir yerleşim biriminin nüfus büyüklüğü büyük ölçüde o yerin coğrafi ve ekonomik şartlarına bağlıdır. Oktay Özel’in ortaya koyduğu gibi, “bir köyün hayvancılığa uygun dağlık bir bölgede ya da yoğun tarıma elverişli bir ovada konumlanması veya onun bir ticaret merkezine yakın olması veya anayol üzerinde

Artukabad Kazası

olması ve benzeri onun nüfus büyüklüğünde belirleyici bir etkiye sahiptir”³¹. 15 ve 16. yüzyıllarda Artukabad kazasındaki durum, coğrafi ve ekonomik şartlar ile köylerin nüfus büyüklükleri arasında böyle bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Nefer sayısına göre köylerin kategorik dağılımı (1455-1574)

Kategoriler	1-25	26-50	51-75	76-100	101-125	126-150	151-175	176-200	201-225	251-275	276+	Toplam köy sayısı
Yıllar												
1455	42	18	6	1	-	-	-	-	-	-	-	67
1485	33	26	3	3	-	-	-	-	-	-	-	65
1520	33	25	6	3	-	-	-	-	-	-	-	67
1574	9	13	20	10	8	3	5	-	2	2	1	73

Tablo 3. 1455-1574 döneminde Artukabad kazası köylerinin nefer sayılarına göre kategorik dağılımını vermektedir. Tablodaki rakamlardan bazı sonuçlar çıkarmak mümkün görünmektedir. İlk olarak, 1455-1520 yılları arasındaki dönemde 1-50 arası vergi nüfusu barındıran köyler, kazadaki köylerin büyük ekseriyetini teşkil ettiği görülmektedir (1455’te % 89,55; 1485’te % 90,76; 1520’de % 86,56). Bu durum anılan dönemde köylerin büyük çoğunluğunun az nüfuslu olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci olarak, 1520-1574 yılları arasındaki dönemde 26-125 arası vergi nüfusu barındıran toplam 51 adet köy, kazadaki köylerin çoğunluğunu oluşturmaktadır (yaklaşık % 71). 1520 sonrası dönemde köylerin Tablo 3’te gösterilen 2, 3 ve 4. kategorilerde yoğunlaşması bu dönemde bölgede, bütün Anadolu ve Akdeniz dünyasında yaşanan nüfus artışı ile alakalıdır. Bu konuda aşağıda nüfusla ilgili kısımda ayrıntılı bilgi sunulacaktır.

Son olarak, Artukabad kazasında fazla nüfuslu köylerin sayısı incelenen dönem boyunca değişiklik arz etmektedir. 1455-1520 döneminde bunların sayısı 6 ile 10 arasında değişirken 1520-1574 arasında iki kattan ziyade bir artışla 21’e ulaşmıştır³². Bu fazla nüfuslu köylerin coğrafi ve ekonomik şartları, bölgenin genel şartlarına göre oldukça iyi durumda olmalıdır. Bu husus, yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri³³,

³¹ Oktay Özel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Doktora tezi, University of Manchester, Manchester, 1993, 130.

³² Bu köylerin isimleri şunlardır: Ahin, Akkarbansaray, Avara, Bedirkala, Bolos, Çiftlik, Danişmendli, Dodurga, Düvlecik, Eyreb, Fineze, Hudadad, İğdir, Kızık, Musa, Salursaray, Sapakol, Sarsı, Seydiömer, Tahtabad, Yeni.

³³ Yüksek çözünürlüklü uydu verilerine dayalı bir bölge çalışması için bkz. Tekin Susam, *Yüksek Çözünürlüklü Uydu Verileri ve Sayısal Arazi Modeli Entegrasyonu ile Tokat Karar Destek*

büyük ölçekli topografya haritaları ve rakım değerleri ile kolayca tespit edilebilmektedir. Fazla nüfuslu 21 köyden 16'sının deniz seviyesine göre yükselteleri, bölgenin ortalama rakımı 1236 metrenin altında seyretmektedir. Kalan 5 köyün ortalama rakımı ise 1300 metre civarındadır. Ayrıca ekte sunduğumuz uydu görüntü verilerine dayalı topografya haritasından kökleri 15. asra kadar uzanan köylerin coğrafi konumlarını tespit etmek mümkündür. Buna göre, fazla nüfuslu köylerin çoğunluğunun (21'den 17'si) düz yapılı arazi, kalanının (4 köy) dağlık arazi şartlarına sahip oldukları görülmektedir.

Nefer sayısına göre Artukabad kazasının tamamında ortalama köy ve (nüfus barındıran) mezraa büyüklüğüne gelince, bu konudaki veriler aşağıda Tablo 4'te verilmiştir. Bu verilerden ilk olarak, bütün dönem boyunca (1455-1574 arası) ortalama köy nüfus büyüklüğünün kademeli olarak arttığını görmekteyiz. Bu artış, 1520-1574 arasındaki dönemde iki buçuk kat gibi fevkalâde bir seviyede gerçekleşmiştir. İkinci olarak, aynı dönemde nüfus barındıran mezraaların sayısı ve ortalama nüfus büyüklüklerinde de kademeli bir yükselme görülmektedir. Bu artışlar, anılan dönemde ülke genelinde yaşanan demografik gelişmenin bir sonucudur.

Tablo 4. Nefer sayısına göre köy ve mezraaların ortalama büyüklüğü (1455-1574)

Tarih / kaynak	1455 / TT 2		1485 / TT 19		1520 / TT 79		1574 / TK 12	
Yerleşim yeri	sayı	ortalama nefer	sayı	ortalama nefer	sayı	ortalama nefer	sayı	ortalama nefer
Köyler	67	25	65	28,15	67	28,43	73	85,45
Mezraalar	1	2	-	-	1	7	4	30,75

Köy ve mezraaların nüfus büyüklükleri ile ilgili ortaya çıkan sonuçları yoğun saha araştırmaları ile desteklemek çok yararlı olacaktır. Böyle bir çalışma yapıldığı takdirde, bölgenin coğrafi-topografik karakterleri ile yerleşim özellikleri arasındaki ilişki ve 15. asırdan günümüze bölgenin fizikî coğrafyası ile insan coğrafyası arasındaki gelişmeler daha rahat anlaşılacaktır. Bazı imkansızlıklar nedeniyle tam bir saha incelemesi yapamamamıza rağmen bu ilişkileri ve gelişmeleri ortaya koyabilmek için günümüz harita ve yerleşim yeri envanterlerinde tespit ettiğimiz eski köyleri rakımlarına göre gruplamaya çalıştık. Bu çalışmanın 16. asırda köylerin coğrafi dağılımı hakkında genel bir fikir vereceği kanaatini taşımaktayız.

Tablo 5. Yükseltiye göre 1574 yılı Artukabad kazası köylerinin coğrafi dağılımı

Kategoriler	900-1000 metre	1001-1100 metre	1101-1200 metre	1201-1300 metre	1301-1400 metre	1401-1500 metre	Toplam
Köy sayısı	1	8	30	11	3	4	57
%	1,75	14,03	52,63	19,29	5,26	7,01	100

Sisteminin Kurulması, Basılmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2000.

Artukabad Kazası

Yukarıda belirtildiği üzere, 1574 yılı tahrir defterine göre Artukabad kazasında 73 köy bulunmaktaydı. Bunlardan, 57 köy günümüz haritalarında tespit edilmiştir. Bu durum, 16. asır Artukabad kazası köylerinin yaklaşık yüzde 75'inin bugünkü coğrafyada varlıklarını devam ettirdiklerini ortaya koymaktadır. Toplam 115 mezraadan ne kadarının bugün aynı adla ya da isim değişikliğine uğrayarak mevcut olduğunu yüzey araştırması yapamadığımız için kesin olarak bilemiyoruz. Bu konuda bildiğimiz tek şey, eskiden mezraa olan 3 adet yerleşim yerinin bugün köy olarak mevcut olduğudur³⁴.

Tablo 5, 1574 yılı Artukabad kazası köylerinden günümüz coğrafyasında varlığını devam ettirenlerin yükseltiye göre kategorik dağılımı göstermektedir. Tablo 5'teki rakam ve yüzdelere bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. En önemli sonuç, köylerin büyük çoğunluğunun (49 köy veya yaklaşık % 86'sı) 1001-1100, 1101-1200 ile 1201-1300 metre kategorilerinde yoğunlaşmış olmasıdır. Bu durum 1000-1300 metre yükselti bandının bölgenin genel coğrafi karakteristiği olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 1300 metrenin üstünde 7 köyün kurulmuş olması, bu köyler halkının büyük ölçüde hayvancılığa yönelmiş oldukları kanaatini güçlendirmektedir.

3. Artukabad Kazası Nüfus Yapısı

Mufassal tahrir defterleri herhangi bir kazanın yerleşim birimlerinin tarihi demografisinin bazı yönlerini incelemeye imkan verecek sayısal verileri içermektedirler. Bilindiği üzere, bu defterler iskan yerlerindeki yetişkin erkekleri iki ana kategoride kaydederler: aile reisleri (hane veya müzevvec) ve bekar yetişkinler (mücerred)³⁵. Kadın nüfusu ve ergenlik yaşının altındaki çocuklar, aile reisi olan dul kadınlar hariç³⁶, yerleşim yerlerinde askerî ve idarî hizmetler gören personel³⁷ tahrir defterlerinde yer almazlar. Bu nedenle, tahrir defterlerindeki kayıtlar yerleşim yerlerindeki toplam nüfusu yansıtmaktan uzaktırlar. Ayrıca bu defterler vergi amaçlı hazırlandıkları için demografi biliminin sorguladığı nüfusun yaş ve cinsiyet özellikleri hakkında da bilgi içermezler.

Müteakip paragraflarda tarihî demografi için tahrir verilerinin sınırlı niteliği nedeniyle Artukabad kazasının 1455-1600 dönemi nüfus durumunu yetişkin erkek nüfustaki değişimler çerçevesinde ele alacağız. Bununla birlikte herhangi bir bölgenin tahmini nüfusunu belirlemek için kullanılan normal hane³⁸ ve avarızhane

³⁴ Bugün köy olarak görülen mezraalar: Kuruçay, Ballıkaya ve Sivri.

³⁵ Bu terimlerin detaylı bir analizi için bkz. M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London 1972, 63-66.

³⁶ Artukabad bölgesi tahrir defterlerinde aile reisi olarak dul kadın kayıtları bulunmamaktadır.

³⁷ Bunlar için ayrı defterler düzenlenmiştir (Timar icmal defterleri gibi).

³⁸ Tahrir verilerinden hareketle nüfus tespiti için muhtelif araştırmacılar tarafından çeşitli formüller ortaya konmuştur. Nefer x 3 ve hâne x 4,5 formülü önerileri için bkz., R. C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *IJMES*, 7 (1973), 21-57; Cook, *a.g.e.*, 64-85; Leila Erder, "The Measurement of Pre-industrial Population Changes, The Ottoman Empire

çarpınlarındaki belirsizlik nedeniyle Artukabad kazasında nüfus tahminlerine teşebbüs etmeyeceğiz. Bunun yerine sayısal verileri olduğu gibi değerlendirek genel nüfus eğilimlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Tablo 6, 1455-1600 yılları arasındaki dönemde Artukabad kazası nüfusu ile ilgili müslim ve gayr-i müslim olarak hane, mücerred, nefer kategorileri çerçevesinde toplam rakamları vermektedir. Bu toplamlardan önemli sonuçlar çıkarmak mümkündür.

İlk olarak, 1455-1485 döneminde hane sayısında çok cüz'î bir artış (1388'den 1406 haneye veya % 1,29) yaşanırken mücerred sayısındaki artış oranı % 46,7 (289'dan 424 mücerrede) olarak gerçekleşmiştir. Dinî ayırım bakımından, Müslim haneler 1191'den 1213'e (% 1,84) çıkarken Gayr-i Müslim haneler 197'den 193'e (% -2,03) gerilemiştir. Müslim mücerredler 236'dan 362'ye (% 53,38), Gayr-i Müslim mücerredler 53'den 62'ye (% 16,98) yükselerek önemli bir nüfus artışı kaydetmişlerdir. Nefer olarak bakıldığında, toplam nüfus artış oranı % 9,12 (1677'den 1830 nefere) civarında görülmektedir. Bu rakam ve yüzdelerden 30 yıllık süre zarfında hane sayılarında düşük artışın normal nüfus artışını yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı kroniklerine göre, bölgenin 1470'lerde Akkoyunlu-Osmanlı çekişmesine sahne olması, nüfus artışını etkilemiş olmalıdır³⁹. Mücerred sayılarında ise normalin üzerinde bir yükselme görülmektedir. Bu durum hane/mücerred oranlarındaki değişmelerden daha iyi anlaşılmaktadır: 1455'de % 83,26 / % 16,73; 1485'de % 76,83 / % 23,16. Demografik şartlar toplumun bütün kesimlerini etkileyeceğinden mücerredlerin sayısındaki normalin üstündeki artışın nedeni, büyük ölçüde mücerredlerin tahrir defterlerine yazım uygulamasında yapılan değişiklik olmalıdır.

Tablo 6. Artukabad kazası nüfus durumu (1455-1600)

Tarih	Müslim			Gayr-i Müslim			Genel toplam		
	H	M	N	H	M	N	H	M	N
1455	1191	236	1427	197	53	250	1388	289	1677
1485	1213	362	1575	193	62	255	1406	424	1830
1520	1222	357	1579	242	91	333	1464	448	1912
1574	2631	3022	5653	405	303	708	3036	3325	6361
1600*	1191			216			1407		

Kısaltmalar: H (hâne sayısı), M (mücerred sayısı), N (nefer sayısı). * 1600 yılı avarızhane defterinde kayıtlı herbir avarızhâne 3 gerçek hane kabul edilerek hane rakamları elde edilmiştir.

from the 15th to 17th Century", *MES*, XI (1975), 284-301; Laila Erder ve Suraiya Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620", *MES*, XV (1979), 322-345; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜFTD*, XXXII (1979), 331-48; Öz, *a.g.m.*, 429-439. Hâne x 5 + Mücerred formülü için bkz., Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), 1-29.

³⁹ Bu yıllardaki gelişmeler için bkz. Tursun Beğ, *Tarih-i Ebü'l-Feth* (haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, 153-154; Solak-zâde [Mehmed Hemdemî Çelebi], *Solak-zâde Tarihi* (haz. Vahid Çubuk), Ankara 1989, I, 323; T. Gökbilgin, "Tokat", *İA* (1974), XII, 406; Şimsirgil, *a.g.t.*, 76.

İkinci olarak, 1485-1520 döneminde hem hane (1406'dan 1464 haneye veya % 4,12) hem de mücerred (424'den 448 mücerrede veya % 5,66) sayısında çok hafif bir artış görülmektedir. Dinî ayırım bakımından, Müslim haneler 1213'den 1222'ye (% 0,74), Gayr-i Müslim haneler 193'den 242'ye (% 25,38), Gayr-i Müslim mücerredler 62'den 91'e (% 46,77) çıkarken Müslim mücerredler 362'den 357'ye (% -1,38), gerilemiştir. Nefer olarak bakıldığında, toplam nüfus artış oranı % 4,48 (1830'dan 1912 nefere) civarında görülmektedir. Bu rakam ve yüzdelerden 35 yıllık süre zarfında Müslim hane ve mücerred sayılarındaki değişimlerin normal nüfus artışını yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Müslim nüfustaki bu durağanlığın tarihi kayıtlarda bazı sebepleri bulunmaktadır. Evvla 1486'larda Tokat, Amasya, Çorum, Samsun ve Bafra bölgelerinden yeni feth edilen Trabzon ve çevresine zorunlu Türkmen nüfus nakli vukubulmuştur⁴⁰. Aşağı yukarı bundan oniki yıl sonra, 1498'de İstanbul, Bursa, Çorum ve Tokat gibi Anadolu'nun bazı şehirlerinde büyük bir deprem meydana gelmiştir⁴¹. 16. asrın ilk çeyreğinde, Rûm eyaleti, özellikle Tokat'ın çevresindeki bölgeler Şi'i Safeviler ile Osmanlılar arasındaki rekabette odak noktası oldu. Bölgedeki Kızılbaş Türkmenler çoğu kere Osmanlılar'a karşı isyan ettiler⁴². Selim I devrinde bu isyanlar büyük ölçüde bastırıldı. Bütün bu gelişmeler, genelde Rûm eyaletinde özelde Artukabad'da demografi üzerinde olumsuz etki yapmış görünmektedir.

Üçüncü olarak, 1520-1574 döneminde hem hane (1464'den 3036 haneye veya % 107,37) hem de mücerred (448'den 3325 mücerrede veya % 642,18) sayısında olağanüstü bir artış görülmektedir. Dinî ayırım bakımından, Müslim haneler 1222'den 2631'e (% 115,30), Gayr-i Müslim haneler 242'den 405'e (% 67,35), Müslim mücerredler 357'den 3022'ye (yaklaşık on kat), Gayr-i Müslim mücerredler 91'den 303'e (üç kattan fazla) yükselmiştir. Nefer olarak bakıldığında, toplam nüfus artış oranı yaklaşık % 235 (1912'den 6361 nefere)'dir. Bu rakam ve yüzdelerden 1520-1574 arasındaki 54 yıllık süre zarfında Müslim ve Gayr-i Müslim hane sayısında normalin üstünde bir nüfus artışı yaşandığı anlaşılmaktadır. Esasında bu dönemde Rumeli ve Anadolu'nun diğer taraflarında, Akdeniz ülkeleri ve Avrupa'da benzer nüfus artışları yaşanmıştır⁴³.

⁴⁰ Bu zorunlu göç Trabzon sancağının 1486 yılı detaylı defterindeki (TD 828) kayıtlardan anlaşılmaktadır (bkz. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İÜİFM*, XV/1-4 (1953-54), 217-218). Aynı dönemde Tokat kazası Müslüman nüfusundaki azalma hakkında bkz. Şimşirgil, *a.g.t.*, 77; Açıknel, *a.g.t.*, 75.

⁴¹ H. Turgut Cinlioğlu (Asarkaya), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat 1941, I, 30; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1975, II, 233; Şimşirgil, *a.g.t.*, 76-77.

⁴² Bu isyanlar arasında, 1510'da Nur Ali isyanı, 1510-1519 arasındaki yıllarda Bozoklu Celal isyanları, 1511-1527 arasındaki yıllarda Zünnun Baba isyanları en önemli olanlardır. Bunlar hakkında bkz. Solak-zâde, *a.g.e.*, I, 461; Cinlioğlu, *a.g.e.*, I, 31-38; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 297, 345-348.

⁴³ Anadolu'daki nüfus artışlarına dair birkaç önemli çalışma için bkz. Barkan, *a.g.m.*, 1953, 1-29; Josiah C. Russel, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *JESHO*, III (1960), 265-274; Erder, *a.g.m.*, 284-301; Jennings, *a.g.m.*, 21-57; Erder ve Faroqhi, *a.g.m.*, 322-345;

Bu olağanüstü nüfus büyümesinin gerisinde yatan nedenler hakkında bazı tespitler yapılabilir. Evvela, Osmanlı-Safevî rekabeti nedeniyle 1520 öncesi Rûm eyaletindeki karışık sosyo-politik olaylar, 1520-1574 döneminde büyük ölçüde durulmuştur. Fakat bu yeni dönemde Osmanlı-Safevî mücadelesi Doğu Anadolu'ya kaymış ve burada asayişsizlik üretmeye başlamıştır. Doğu sınır bölgesindeki huzursuzluk nedeniyle yerli halktan bir kısmı kanun ve düzen hakimiyetinin iyi olduğu batıya doğru göç etmiştir. Bu batıya doğru göç hareketi sırasında, göçmenlerin en azından bir kısmı genelde Rûm eyaletine özelde Artukabad kazasına iskan edilmiş olabilir⁴⁴. Artukabad tahrir kayıtlarında bu hususta herhangi bir ipucu bulunmazken komşu Tokat kazası defterlerinde 1520'de 19, 1554'te 97, 1574'te 27 kişinin Doğu kökenli olduğu görülmektedir⁴⁵.

Aynı dönemde Müslim ve Gayr-i Müslim mücerredlerin sayısında olağanüstü bir yükselme görülmektedir. Hatta 1574 yılı defterinde mücerredler sayı bakımından haneleri geride bırakmıştır. Bu durum hane/mücerred oranları mukayesesinden daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır: 1520'de % 76,56 / % 23,43; 1574'de % 47,72 / % 52,27. Tokat kazasının kırsal nüfusunu incelen M. Cook, bu mücerred artışını malî uygulamadaki değişime atfetmektedir. O'na göre 15. asır başlarında tahrir yazıcıları mücerredlerin kaydında titiz davranmamış, fakat 16. asrın sonlarına doğru henüz yetişkin olmayan erkek çocukları deftere dahil etmiş olabilirler⁴⁶. Bununla birlikte, bu görüşler iyi temellendirilmiş bir kritere dayanmamaktadır. Daha önce belirtildiği üzere, 1455-1520 dönemi tahrir verileri mücerredlerin defterlere kaydında bir uygulama değişikliğini yansıtmakta ancak Cook'un yazıcıların mücerredleri deftere kaydederken ciddi davranmadıkları görüşünü desteklememektedir. 16. asrın sonlarına doğru yazıcıların yetişkin olmayanları deftere dahil edebileceği görüşü de tamamen vergiden

Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985, 59-97; Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, 65-89; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, 110-157; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, 55-89; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, 41-61; Şimşirgil, *a.g.t.*, 74-80, 149-162; Özel, *a.g.t.*, 143-168. Akdeniz ülkeleri ve Avrupa'daki nüfus artışları için bkz., Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, (çev. Sian Reynolds), 2 C., London-New York 1972; Michael W. Flinn, *The European Demographic System, 1500-1820*, New York, London, Toronto, Tokyo 1981; Stephen J Lee, *Aspects of European History 1494-1789*, Second edition, London ve New York 1988; Henry Kamen, *European Society, 1500-1700*, London and New York 1992, 11-45.

⁴⁴ Anadolu'nun beş şehrinin nüfusu üzerine yazdığı makalede, Jennings 16. asırda Kayseri şehrinin nüfustaki olağanüstü artışı bu batıya doğru göç hareketine atfetmektedir (Jennings, *a.g.m.*, 34). Benzer şekilde, 16. asırda Kuzey-Orta Anadolu'da on kaza incelemesinde Huricihan İslamoğlu-İnan üzerinde çalıştığı kazalardaki nüfus artışının bir kısmını bu göç hareketine bağlamaktadır (bkz. İslamoğlu-İnan, *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations*, Leiden 1994, 146).

⁴⁵ Açıklık, *a.g.t.*, 77.

⁴⁶ Cook, *a.g.e.*, 27.

Artukabad Kazası

muaf şahısların sayısını resmî olarak artırmanın hükümete bir fayda sağlamayacağı için geçersizdir⁴⁷. Anılan dönemde mücerred artışı için, 16. asrın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik kriz karşısında bekarlar arasında evlenme yaşının ertelenmesi yönündeki eğilim alternatif izah olarak kabul edilebilir⁴⁸.

1574-1600 döneminde Artukabad kazasının demografik durumuna gelince, bu devre için tahrir defterlerinin yokluğunda tek veri kaynağı 1600 yılı avarızhâne defteridir. Bu defter, sadece şehir ve köy yerleşim birimlerindeki avarızhane toplamalarını içermektedir. Bu toplamları nüfus rakamlarına dönüştürmek önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifade ile bir avarızhânedeki kaç gerçek hane bulunduğunu tespit etmek gerekmektedir. Genel olarak bir avarızhânesindeki gerçek hâne sayısının, 3 ile 15 arasında değiştiği, kesin sayıyı belirlemede vergi mükelleflerinin maddî gücünün etkili olduğu kabul edilmektedir⁴⁹.

1600 yılında Artukabad kazasında toplam avarızhâne sayısı 469'dur. Bunun 397'si Müslim, 72'si Gayr-i Müslim avarızhânesidir. Yukarıda belirtildiği üzere, 1574 yılı tahrir defteri toplam 3036 gerçek hâne kaydeder. Bu durumda 1574-1600 döneminde 3036 gerçek hânedeki 469 avarızhânesine bir geçiş yapılmıştır. Bazı çalışmalar, 17. asrın ilk on yılında bir avarızhânesinin en az üç gerçek haneden oluştuğunu ortaya koymaktadır⁵⁰. Bir avarızhâneyi gerçek hâneye çevirmede 3 çarpanını kullandığımızda, Artukabad kazasının 1600'deki gerçek hâne sayısı (469x3=) 1407 olacaktır. Bu durumda, 1574'deki 3036 hane 1600'da 1407 haneye gerilemiş sayılacaktır. Başka bir ifade ile bu dönemde yaklaşık % 53 oranında bir nüfus azalması yaşandığı söylenebilir. Bu sonuç tam olarak gerçeği yansıtmaya bile bize Artukabad kazasının nüfusunda bir düşüş eğiliminin olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde, yukarıda belirtildiği üzere, Anadolu ve Rûm eyaletinde Celâli isyanlarının varlığı ile kazadaki köy sayısının 73'den 49'a gerilemesi de bu eğilimi desteklemektedir.

Tablo 7. Artukabad kazasında Müslim / Gayr-i Müslim nüfus oranları (1455-1600)

Tarih	Müslim		Gayr-i Müslim		Genel toplam
	Nefer	%	Nefer	%	Nefer
1455	1427	85,09	250	14,90	1677
1485	1575	86,06	255	13,93	1830
1520	1579	82,58	333	17,41	1912

⁴⁷ Özel, a.g.t., 148'de dipnot 44.

⁴⁸ Bu ekonomik krizin bekarların evlenme yaşı üzerindeki olumsuz etkileri için bkz. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyancıları. Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1975, 73; Cook, a.g.e., 26, 32.

⁴⁹ Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden- New York-Köln 1996, 105.

⁵⁰ Darling, a.g.e., 106; Lütfi Güçer, *XVI ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, 73'de dipnot 64b; Barkan, "Avarız", *İA*, II (1949), 15.

1574	5653	88,86	708	11,13	6361
1600*	1191	84,64	216	15,35	1407
Ortalama		85,44		14,55	

* 1600 yılı avarızhâne defterindeki her bir avarızhâne 3 gerçek hane kabul edilerek hane rakamları elde edildiğinden gerçek hane rakamları ve bunların yüzdeleri verilmiştir.

Son olarak, 1455-1600 döneminde Artukabad kazası nüfusunun din bakımından genel durumu üzerinde durmakta yarar vardır. Tablo 7’de verilen rakam ve yüzdelerden Müslümanların Artukabad kazası nüfusu içinde büyük çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu durum iki grubun, Müslümanlar ve gayr-i Müslimler, birbirine oranlarında daha iyi yansıtılmaktadır. Tablo 7’deki ortalama nüfus oranlarına göre, Müslümanlar % 85,44, gayr-i Müslimler % 14,55 nisbetindedirler. Gerçekte Müslüman nüfus oranı belirtilenden daha yüksek olmalıdır. Zira askerî sınıf mensupları –ki tamamına yakını Müslümandır- veri eksikliğinden nüfus hesaplamalarında dikkate alınmamıştır.

4. Sonuç

1455-1600 yılları arasında Artukabad kazası yerleşim ve nüfus yapısı tapu-tahrir defterleri ve avarızhâne defteri kayıtlarına dayalı olarak yapılan bu kısa analizden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Evvela, yerleşim yapısı kapsamındaki sonuçlara bakalım. İlk olarak, sayı bakımından yerleşim yerlerinin 16. asrın son çeyreğine kadar sürekli artışı (79’dan 190 yerleşim birimine), 17. asrın başında ise gerilediği (73’den 49 köye) görülmektedir.

İkinci olarak, toponomi bakımından bu yerleşim yerlerinin çoğunluğu bir, bir kısmı iki, birkaçı da üç kelimedenden oluşan isimler taşımaktadırlar. Yerleşim yeri adları içinde, Türkçe kökenli adlar % 65, Arapça kökenliler % 15, Farsça kökenliler % 11, muhtemelen Rumca kökenli ancak Türkçe fonetiğe göre kaydedilmiş yer adları ise % 5,5 orana sahiptirler. Yer adlarındaki bu köken farklılıkları Türk dilinin Arap ve Fars dilleri ile etkileşim içinde olduğunu, Rumca kökenli isimlerin de muhafaza edilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Bu yerleşim yeri adlarını temaları bakımından ise iki ana bölümde değerlendirmek mümkündür. Birinci bölümde tabiat ve fizikî şartlarla ilgili adlar % 43,5’lik oranla 5 ayrı kategori, ikinci bölümde insanlar ve topluluklarla ilgili adlar % 39’lik oranla 6 ayrı kategori oluşturmaktadırlar. Orana göre, tabiat ve fizikî şartlarla ilgili yer adlarının Artukabad bölgesinde daha ağır bastığı görülmektedir.

Üçüncü olarak, 1455-1574 döneminde Artukabad kazası köylerinin nefer sayılarına göre nüfus büyüklükleri zaman içinde değişiklik göstermiştir. Evvela, 1455-1520 yılları arasında, 1-50 arası vergi nüfusu barındıran köyler, kazadaki köylerin büyük ekseriyetini (1455’te % 89,55; 1485’te % 90,76; 1520’de % 86,56) oluştururken sonraki dönemde (1520-1574) 26-125 arası vergi nüfusuna sahip olanlar çoğunluğu (51 köy veya yaklaşık % 71) teşkil etmiştir. İkinci olarak, ilk dönemde (1455-1520) fazla nüfuslu köylerin sayısı 6 ile 10 arasında değişirken sonraki dönemde (1520-1574) 21’e

Artukabad Kazası

yükselmiştir. Son olarak, nefer sayısına göre gerek köylerin gerekse nüfuslu mezraaların ortalama nüfus büyüklüklerinde 1520 sonrasında normalin üstünde bir yükselme görülmektedir. Bu artışlar, anılan dönemde ülke genelinde yaşanan demografik gelişmenin bir sonucudur.

Dördüncü olarak, 1574 yılı Artukabad kazası köylerinden günümüz coğrafyasında varlığını devam ettirenlerin yükseltiye göre kategorik dağılımına göre, köylerin büyük çoğunluğu (49 köy veya yaklaşık % 86'sı) 1001-1100, 1101-1200 ile 1201-1300 metre kategorilerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durum 1000-1300 metre yükselti bandının bölgenin genel coğrafi karakteristiği olduğunu göstermektedir. 1300 metrenin üstünde 7 köyün kurulmuş olması ise bu köyler halkının büyük ölçüde hayvancılığa yönelmiş oldukları kanaatini güçlendirmektedir.

Artukabad kazasının demografik durumuna gelince, 1455-1485 arasında nefer (hâne+mücerred) olarak toplam nüfus artış oranı % 9,12 (1677'den 1830 nefere) civarındadır. Bu düşük seviyeli nüfus artışı, bölgenin 1470'lerde Akkoyunlu-Osmanlı çekişmesine sahne olmasından kaynaklanmış olmalıdır. 1485-1520 arasında nefer olarak toplam nüfus artış oranı % 4,48 (1830'dan 1912 nefere)'dir. 35 yıllık süre zarfında yaşanan düşük seviyeli bu nüfus artışının gerisinde 1486'larda Rûm eyaletinden Trabzon ve çevresine zorunlu Türkmen nüfus nakli; 1498 yılı depremi ile 16. asrın ilk çeyreğinde, Rûm eyâletinde görülen Kızılbaş Türkmen isyanları gibi gelişmeler yer almaktadır. Bölgede huzur ve asayişin ikame edildiği 1520-1574 arasındaki dönemde, nefer olarak toplam nüfus artış oranı yaklaşık % 235 (1912'den 6361 nefere)'dir. Bu nüfus artışı, aynı dönemde Rumeli ve Anadolu'nun diğer taraflarında, Akdeniz ülkeleri ve Avrupa'da yaşanan nüfus büyümesine paralel bir gelişmedir. 1574 sonrası dönemde demografik gerileme meydana geldiği görülmektedir. 1574'deki 3036 hane 1600'da 1407 (veya 469 avarızhânesi) haneye gerilemiş (yaklaşık % -53) görünmektedir. Bu sonuç tam olarak gerçeği yansıtmasa bile bize Artukabad kazasının nüfusunda bir düşüş eğiliminin olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde köy sayısının 73'den 49'a gerilemesi de bu eğilimi desteklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1-Arşiv Kaynakları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) TD (Tapu Defteri) 2 (1455 yılı), 364-425; BOA. TD 19 (1485 yılı), 247-278; BOA. TD 79 (1520 yılı), 357-385.
TKGM (Tapu ve Kadasro Genel Müdürlüğü). KKA (Kuyud-ı Kadime Arşivi). TD (Tapu Defteri) 12 (1574 yılı), 211b-245a.
BOA. MAD (Maliyeden Müdevver Defterleri) 15615 (1600 yılı), 10-11.

2- Müracaat Eserler

Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928.

Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti, *Köylerimiz*, İstanbul 1933.

Tokat İl Haritası (1/275000 ölçekli)

Tokat İl Yıllığı, Ankara 1973.

Tokat İl Yıllığı, 1998.

Tokat Valiliği Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi Yüksek Çözünürlüklü Uydu Verileri ve Yükseklik Verileri CD'si.

Yurt Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul 1982, 7068 vd..

3- Kitap ve Makaleler

Açıklık, Ali, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643)*, Basılmamış doktora tezi, University of Manchester, Manchester 1999.

Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmirî (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1997.

Akdağ, Mustafa, *Celâli İsyânları. Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1975.

Arıkan, Zeki, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988.

Baker, Alan R. H. (ed.), *Progress in Historical Geography*, Newton Abbot 1972

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İÜİFM*, XV/1-4 (1953-54), 217-218.

-----, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), 1-29.

Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 C., (çev. Sian Reynolds), London-New York 1972.

Cinlioğlu (Asarkaya), H. Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, I-II, Tokat 1941.

Cook, M. A., *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London 1972.

Çiçek, Kemal, *Tahrir Defterleri as A Source for History*, M. Phil thesis, University of Birmingham, Birmingham, 1989.

Darling, Linda T., *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden- New York-Köln 1996.

Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.

Erder, Laila ve Suraiya Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620", *MES*, XV (1979), 322-345.

Erder, Leila, "The Measurement of Pre-industrial Population Changes, The Ottoman Empire from the 15th to 17th Century", *MES*, XI (1975), 284-301.

Flinn, Michael W., *The European Demographic System, 1500-1820*, New York, London, Toronto, Tokyo 1981.

Gökbilgin, Tayyib, "Tokat", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, XII (1974), 400-412.

Göyünç, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (İÜEFİTD)*, XXXII (1979), 331-48.

Griswold, William, "Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia", *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze*, (edit., H. W. Lowry and D. Quataert), İstanbul 1993, 37-58.

Güçer, Lütfi, *XVI ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.

- Gümüşcü, Osman, "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihî Coğrafyası Bakımından Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III/3.Kısım, Ankara 2002, 1321-1338.
- Gürsoy, Cevat G., "Samsun Gerisinde Karadeniz İntikal İklimi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/1-2 (1950), 113-29.
- Hollingsworth, T. H., *Historical Demography*, London 1969
- Hutteroth, Wolf Dieter, "Methods of Historical Geography-Examples from Southeastern Turkey, Syria and Irak", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresi, Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989 (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi), Ankara 1989, 487-99.
- İslamoğlu-İnan, Huricihan, *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations*, Leiden 1994.
- Jennings, R. C., "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle Eastern Studies (IJMES)*, 7 (1973), 21-57
- Kamen, Henry, *European Society, 1500-1700*, London and New York 1992.
- Lee, Stephen J., *Aspects of European History 1494-1789*, Second edition, London-New York 1988.
- Nişancı, Ahmet, "Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler", *Coğrafya Araştırmaları*, 1/1 (1989), 69-84.
- Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII (Ankara), 429-441.
_____, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.
- Özel, Oktay, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Doktora tezi, University of Manchester, Manchester, 1993.
- Russel, Josiah C., "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *Journal of The Economic and Social History of The Orient (JESHO)*, III (1960), 265-274.
- Solak-zâde [Mehmed Hemdemî Çelebi], *Solak-zâde Tarihi* (ed. Vahid Çubuk), I, Ankara 1989.
- Susam, Tekin., *Yüksek Çözünürlüklü Uydu Verileri ve Sayısal Arazi Modeli Entegrasyonu ile Tokat Karar Destek Sisteminin Kurulması*, Basılmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Şimşirgil, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- Tunçdilek, Necdet, "Types of Rural Settlement and their Characteristics", *Turkey Geographic and Social Perspectives* (Edit., Peter Benedict, Erol Tümerkin ve Fatma Mansur), Leiden 1974, 48-70.
- Tursun Beğ, Tarih-i Ebü'l-Feth (ed. Mertol Tulum), İstanbul 1977.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1975.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.
- Vann, Richard T., "History and Demography", *History and Theory*, Special no. 9 (1969), 64-78.
- Yediyıldız, Bahaeddin *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985.

EK: 1455-1600 döneminde Artukabad kazası köyleri ve mezraalarının nüfusları

Kısaltmalar: h (hâne), m (mücerred), n (nefer), ah (avarızhâne), nd (nam-ı diğer), nz (nezd), tb (tabi), k (köy), mz (mezraa), M (Müslim), GM (Gayr-i Müslim).

1- Müslim Köyler ve Mezraalar

Tarih	1455		1485		1520		1574		1600
	h	m	h	m	h	m	h	m	ah
Ahin [Tokat merkez-Akın]	31	7	35	6	35	6	53	46	0
Ahmeddanişmend [Artova-Ahmeddanişment]	15	7	9	4	11	4	37	31	6
Alayundlu	9	0	3	0	1	0	34	21	7
Alparçin	28	4	21	6	16	4	28	38	7
Alpuğur nd Akmusa [Artova-Ağmusa]	11	3	6	2	6	2	25	46	4
Altıntaş [Tokat Merkez- Altıntaş]	19	5	27	8	28	8	45	44	12
Arab [Çamlıbel-Çubuklu]	21	1	27	6	22	5	44	60	0
Avara [Artova-Aşağıgüçlü]	48	5	63	16	51	15	116	114	25
Ayazma [Artova-Aktaş]	12	7	10	0	5	2	15	17	0
Aydoğdu [Tokat-Çamlıbel-Aydoğdu]	3	1	0	0	9	0	22	25	2
Badamlu	0	0	7	2	17	9	31	33	5
Bahitlu	0	0	10	3	6	2	12	7	2
Balkhisar[Sulusaray-Balkhisar]	8	5	7	8	9	0	24	36	13
Bedirkala [Tokat-Çamlıbel-Bedirkala]	23	7	26	7	25	7	55	45	0
Beğtemür	10	3	12	2	6	2	14	2	2
Behram [Tokat-Çamlıbel-Behram]	24	2	18	9	25	9	33	39	0
Buğatsaray [Yeşilyurt-Büğet]	11	0	11	3	5	1	24	25	5
Bükdüz	12	2	17	0	14	1	24	35	0
Çağcah	14	3	0	0	0	0	0	0	0
Çakırı	33	4	33	13	35	12	52	74	0
Çecözü	0	0	0	0	0	0	11	11	5
Çırdak mz tb. Sulusaray [Yeşilyurt-Çırdak]	0	0	0	0	0	0	2	3	0
Danişmendlü [Yeşilyurt-Doğanca]	35	3	31	7	35	9	73	93	22
Depecik	7	4	15	5	15	2	32	19	0

Artukabad Kazası

Dilküviranı nd. Dilküpınarı [Artova- Gazıpınarı]	0	0	0	0	0	0	10	8	2
Dimeni	12	2	12	2	17	4	16	19	8
Dınar [Tokat- Çamlıbel-Günçalı]	20	1	15	5	15	4	36	27	12
Dodurga [Tokat- Çamlıbel-Dodurga]	30	0	28	10	28	6	67	108	12
Düvlecik [Yeşilyurt- Doğlacık]	13	2	23	8	26	6	61	36	0
Efke	12	5	14	4	9	4	22	21	7
Fineze [Tokat- Çamlıbel-Güzelce]	37	0	32	5	28	4	51	48	12
Geçmiş mz tb. Sarsı	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Gederik [Zile- Yıldıztepe-Yaylakent]	22	3	29	8	25	4	41	33	0
Gelbulas mz tb. Salusaray	0	0	0	0	0	0	28	34	0
Hasan	19	0	9	3	18	3	14	26	12
Heris [Artova- Bayırlı]	9	5	10	2	7	1	19	18	6
Horon [Artova- Boyunpınarı]	16	1	15	9	10	4	26	32	0
Hudadad [Artova- Çelikli]	53	5	52	11	42	10	70	96	14
İbrahim Hacı	0	0	0	0	0	0	0	0	5
İğdir [Artova-İğdir]	19	5	25	8	33	16	61	87	14
İleminlü mz.tb Artukabad	0	0	0	0	0	0	14	11	0
İşbolos [Artova- Gümüşyurt]	20	4	22	6	19	2	45	41	8
İtak [Artova- Gürardıç]	27	7	13	5	14	7	39	43	4
Kafırvıranı mz. tb Ortavıran	0	0	0	0	0	0	6	7	0
Karacavıran [Yeşilyurt- Karacaören]	8	3	6	5	11	9	18	15	4
Karkın [Tokat- Çamlıbel-Karkın]	11	1	13	4	11	2	18	24	0
Karkıncık mz tb. Ahmeddanışmend]	0	0	0	0	0	0	18 k	26	4
Kayacıksaluru	0	0	0	0	0	0	0	0	7
Kızık [Tokat- Çamlıbel-Kızık]	46	9	50	23	41	5	91	154	0
Kızılca [Artova İlçe merkezi]	34	6	34	8	40	11	70	50	18

Ali Açıklık-Tekin Susam

Killik [Tokat Merkez- Killik]	3	1	0	0	4	0	22	39	2
Kösürük [Yeşilyurt-Damlalı]	2	0	8	3	6	2	17	33	4
Kunduzlu [Artova-Kunduz]	12	1	4	2	11	11	25	33	6
Kuşcu [Yeşilyurt-Kuşçuköy]	22	9	29	10	28	4	29	60	13
Madas [Tokat merkez-Kabatepe]	25	14	25	8	23	10	34	30	12
Musa [Artova-Yağcımusası]	16	0	18	2	19	4	38	71	12
Musacık [Yeşilyurt-Arabacımusası]	13	3	14	1	13	5	16	23	7
Ortavıran [Tokat-Çamlıbel-Ortaören]	10	3	0	0	11	2	20	34	0
Özendigan/Özendiğin	6	0	2	1	5	3	10	3	0
Salur [Artova-Salur]	8	1	18	3	16	6	29	36	0
Salusaray [Sulusaray İlçe merkezi]	51	14	66	17	72	20	143	189	0
Sapakol [Sulusaray-Buğdaylı]	19	4	7	0	17	9	68	99	12
Sarsı [Artova-Sağlıca]	15	1	21	11	21	8	45	58	12
Sevdelü	30	12	33	14	35	8	65	79	14
Seydi nd Göl nd Gök mız tb. Seydi Ömer	0	0	0	0	7	0	41	2	0
Seydiömer [Sulusaray-Dutluca]	28	5	29	5	22	21	112	119	27
Silisözü [Zile-Yıldıztepe-Güzelbeyli]	32	13	35	14	20	1	62	44	0
Sivri mız tb. Tuzla [Yeşilyurt-Sivriköy]	0	0	0	0	0	0	6	8	0
Şeyhkızuk	2	1	1	0	0	0	0	0	0
Şeyhbeği	13	2	10	2	10	1	9	15	0
Tuzla [Artova-Tuzla]	12	3	10	3	18	8	30	46	0
Yağmur [Artova-Yağmur]	8	1	7	3	12	3	34	26	8
Yakubçandır	8	4	10	4	7	2	15	21	5
Yeni	29	2	36	9	42	17	53	64	0
Toplam	1191	236	1213	362	1222	357	2631	3022	397
Toplam nefer	1427		1575		1579		5653		

Artukabad Kazası

2- Gayr-i Müslim köyler*

Tarih	1455		1485		1520		1574		1600	
Köy adı	h	m	h	m	h	m	h	m	ah	
Akkarbansaray [Tokat-Çamlıbel- Kervansaray]	22	7	27	9	29	7	86	21	15	
Bolos [Tokat- Çamlıbel- Aktepe]	GM	22	4	21	7	29	14	52	25	0
	M	6	0	4	3	7	4	5	11	
Çiftlik [Tokat- Çamlıbel merkez]	51	20	50	18	58	22	85	84	0	
Gideğaz [Tokat- Çamlıbel-Dereağzı]	15	1	22	4	22	11	28	33	5	
Eyrep [Tokat Merkez- Uğrak]	GM	20	4	15	5	36	18	54	54	15
	M	22	5	8	4	7	1	0	0	0
Tahtabad [Tokat Merkez- Tahtaoba]	GM	47	12	41	13	46	9	70	57	32
	M	16	4	27	10	19	5	46	34	
Yazıtmuş [Tokat- Çamlıbel-Yatmış]	20	5	17	6	22	10	30	29	5	
Toplam	GM	197	53	193	62	242	91	405	303	72
	M	44	9	39	17	33	10	51	45	
Toplam nefer (GM+M)	303		311		376		804			

- Gayr-i Müslim köylerin üçünde Müslüman nüfus da bulunmamaktadır.

Ali Açıklı – Tekin Susam

